

Oznamy

- DÚ 2 je na stránke, odovzdať do 3.12.
- Všetky stretnutia skupín oznamené, skupine 6 chýba krátká správa
 - niektoré skupiny nemali úplnú účasť
 - so zvyšnými členmi sa skúste spojiť inak
 - ak sa neozývajú, nepíšte ich na správu, dostanú 0 bodov
- Termíny na konci semestra
 - posledná prednáška 4.12., posledné cvičenia 11.12.
 - DÚ 3 streda 17.12., správy zo journal clubu piatok 19.12.
 - nepovinné prezentácie journal clubu 11.12. (prípadne 18.12.)

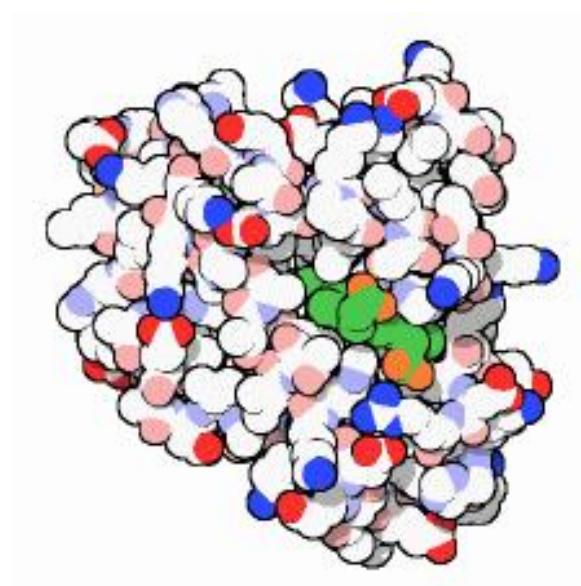
Správa zo journal clubu

- Pochopiteľná pre študentov tohto predmetu (inf aj bio)
- Vysvetlite pojmy, ktoré sú nad rámec tohto predmetu
- Netreba pokryť všetko, môžete využiť aj iné zdroje
- Podrobne vysvetliť aspoň jednu bioinformatickú metódu a aspoň jeden biologický výsledok (alebo overovanie správnosti metódy na dátach)
- Ako článok súvisí s učivom preberaným na predmete
- Najdite zopár citujúcich prác, ktoré výsledky využili alebo vylepšili
- Rozsah cca 1-2 strany na osobu, jeden ucelený text
- Píšte vlastnými slovami, citujte zdroje
- V správe vymenujte členov skupiny, ktorí sa podieľali na jej spísaní, dostanú rovnako bodov
- Pdf odovzdať cez Moodle (stačí 1 za skupinu)

Štruktúra a funkcia proteínov

Broňa Brejová

20.11.2025

Proteíny

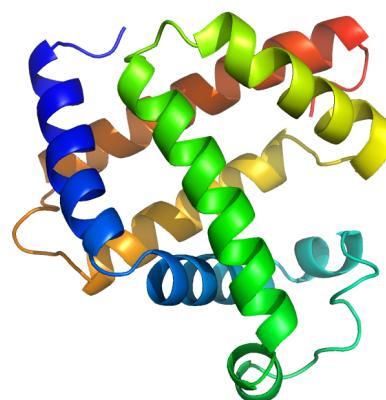
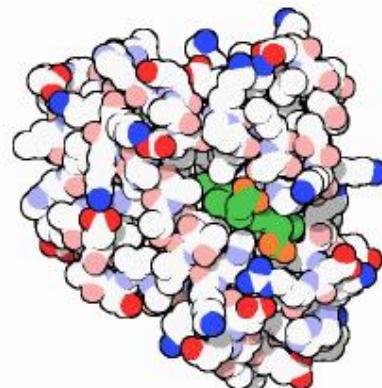
Reťazce 20 rôznych aminokyselín s rôznymi chemickými vlastnosťami:

Aminokyselina	Postranný reťazec	Jeho vlastnosti
Alanín (A)	-CH3	hydrofóbny
Arginín (R)	-(CH2)3NH-C(NH)NH2	bázický
Asparagín (N)	-CH2CONH2	hydrofilný
Kyselina asparágová (D)	-CH2COOH	kyslý
Cysteín (C)	-CH2SH	hydrofóbny
Kyselina glutámová (E)	-CH2CH2COOH	kyslý
Glutamín (Q)	-CH2CH2CONH2	hydrofilný
Glycín (G)	-H	hydrofilný
Histidín (H)	-CH2-C3H3N2	bázický
Izoleucín (I)	-CH(CH3)CH2CH3	hydrofóbny
Leucín (L)	-CH2CH(CH3)2	hydrofóbny
Lyzín (K)	-(CH2)4NH2	bázický
Metionín (M)	-CH2CH2SCH3	hydrofóbny
Fenylalanín (F)	-CH2C6H5	hydrofóbny
Prolín (P)	-CH2CH2CH2-	hydrofóbny
Serín (S)	-CH2OH	hydrofilný
Treonín (T)	-CH(OH)CH3	hydrofilný
Tryptofán (W)	-CH2C8H6N	hydrofóbny
Tyrozín (Y)	-CH2-C6H4OH	hydrofóbny
Valín (V)	-CH(CH3)2	hydrofóbny

Štruktúra proteínov

- **Primárna štruktúra:** sekvencia aminokyselín
- **Sekundárna štruktúra:** pravidelné útvary
alfa-hélix, beta-skladaný list (beta sheet)
- **Terciálna štruktúra:** presné 3D rozloženie atómov
- **Kvartérna štruktúra:** interakcia viacerých proteínov v komplexe

Myoglobin, prvý proteín so známou štruktúrou [Kendrew et al 1958]

Experimentálne určovanie štruktúry

- RTG kryštalografia (X-ray crystallography)
vyžaduje proteín v kryštalickej forme
- NMR (nuclear magnetic resonance spectroscopy)
hlavne používaná na kratšie proteíny
- Cryo-EM (cryogenic electron microscopy)
vhodná na veľké proteínové komplexy, rastúca popularita
- Náročný a drahý proces
- Databáza štruktúr PDB
228 000 proteínových štruktúr (83% X-ray)
(UniProt má 250 miliónov sekvencií)

Určovanie štruktúry proteínov ako bioinformatický problém

(protein structure prediction, protein folding)

Vstup: sekvencia proteínu X

Výstup: 3D pozície atómov alebo aminokyselín

(1) Ab initio metódy

- Nájdi štruktúru s najnižšou voľnou energiou
- Vzorce na približný výpočet energie založené na fyzike
 - sily medzi atómami v proteíne a okolitom roztoku
- Veľmi ťažký výpočtový problém
 - simulácia molekulárnej dynamiky
 - optimalizačné metódy, napr. gradientová metóda, simulované žíhanie
- Používané na malé proteíny a zlepšenie približných štruktúr

Určovanie štruktúry proteínov ako bioinformatický problém

(protein structure prediction, protein folding)

Vstup: sekvencia proteínu X

Výstup: 3D pozície atómov alebo aminokyselín

(1) Ab initio metódy

(2) Metódy založené na homológii

Hľadáme homológy proteínu X , t.j. podobné proteíny

Štruktúra sa väčšinou evolučne mení pomalšie ako sekvencia
ak niektorý homológ má známu štruktúru, aj X má asi podobnú

Určovanie štruktúry proteínov bolo dlho považované za otvorený problém,
ktorý nevieme bioinformaticky riešiť, ak sa nedá použiť metóda (2)

Určovanie štruktúry proteínov ako bioinformatický problém

(protein structure prediction, protein folding)

Vstup: sekvencia proteínu X

Výstup: 3D pozície atómov alebo aminokyselín

(1) Ab initio metódy

(2) Metódy založené na homológii

(3) Metódy založené na hlbokých neurónových sietiach

Od roku 2018 veľký pokrok

Hlavne program AlphaFold od firmy DeepMind/Google

Nobelova cena za chémiu 2024: dvaja z autorov, Demis Hassabis a John Jumper

(a David Baker za návrh nových proteínov)

Najnovšie prístupy: hlboké neurónové siete

- Súťaž CASP raz za dva roky
- V roku 2018 a 2020 vyhral AlphaFold od firmy DeepMind/Google.
V roku 2020 AlphaFold2 vyhral s veľkým náskokom.
2/3 predpovedaných štruktúr mali vysokú presnosť.
Využíva nové prvky, aj existujúce prístupy.
V roku 2022 väčšina metód inšpirovaná AlphaFold2.
- Kľúčová myšlienka využitá aj pred AlphaFold-om: **detekcia ko-evolúcie**
 - k skladanému proteínu zarovnaj veľké množstvo homológov
(aj bez známych štruktúr)
 - hľadaj dvojice pozícíí, ktoré sa menia súčasne
 - takéto dvojice sú potenciálne v kontakte

Najnovšie prístupy: hlboké neurónové siete

- **AlphaFold 1 (2018):**

- (1) Predikcia vzdialenosí amino kyselín pomocou neurónovej siete
- (2) Hľadanie štruktúry, ktorá dobre sedí so vzdialosťami a fyzikálnym modelom využitím štandardnej numerickej optimalizácie (gradientové metódy) [animácia]

- **AlphaFold 2 (2020):**

kombinuje oba kroky do jednej neurónovej siete,
ktorá sa opakovane spúšťa na svojich výsledkoch

- **AlphaFold 3 (2024):**

Iná neurónová sieť, na finálnu úpravu štruktúry používa difúzne modely, ktoré sa používajú aj na generovanie obrázkov
Umožnuje skladat aj komplexy kombinujúce viac proteínov, alebo proteín a inú molekulu (DNA, RNA, ióny, a pod.)

Limitácie programu AlphaFold

Vyplývajú z dostupných dát pre trénovanie

- Nedá sa využiť na proteíny bez homológov (napr. umelo vytvorené alebo tie, ktoré rýchlo mutujú, napr. protilátky)
- Nie je úplne presný v predpovedaní vplyvu mutácie na štruktúru
- Predpovedá jednu štruktúru, ale veľa proteínov má viacero možných polôh
- Flexibilnejšie časti proteínov (disordered) sú často predpovedané s nízkou spoľahlivosťou (vyznačenou vo výsledkoch ako low confidence)
- AlphaFold3 nevie spracovať všetky typy molekúl viažúcich proteíny

Praktické prístupy k určovaniu štruktúry proteínu

Pre daný proteín X :

- Pozrieme do PDB, či má X známu štruktúru
- V databázach môžeme nájsť aj štruktúru pre X od AlphaFold
- Môžeme spustiť AlphaFold na X
- Môžeme hľadať homológy X so známou štruktúrou

Hľadanie homológov proteínu

Dôležité pre rôzne účely:

- určenie približnej štruktúry a funkcie proteínu
- štúdium evolúcie proteínu
- vstup pre AlphaFold

Videli sme:

- dynamické programovanie
- heuristické zrýchlenia (BLAST a spol.)
- skórovacie matice (BLOSUM)

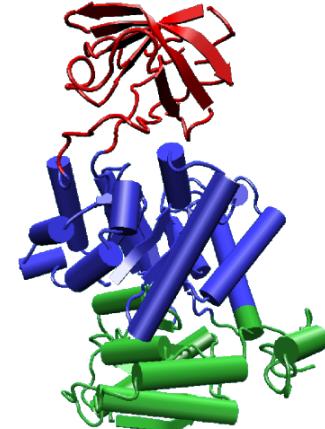
Nevedia nájsť vzdialenejšie homológy

Dnes si ukážeme prístupy založené na **pravdepodobnostných profiloch**

Proteínové domény a rodiny

Doména (domain)

- Časť proteínu s nezávislou štruktúrou
- Veľa proteínov sa skladá z viacerých domén
- Domény sa tiež v proteínoch preskupujú počas evolúcie

Rodina (family)

- Skupina proteínov/domén s podobnou sekvenciou, štruktúrou, funkciami
- Ak poznáme štruktúru jedného člena rodiny, môžeme predpokladať, že ostatné majú podobnú

Proteíny ako skladačka domén

Databáza Pfam

Domény v proteínoch rozdelené do viac ako 20 tisíc rodín

76% proteínov aspoň jedna známa doména

49% proteínových sekvencií pokrývajú známe domény

Príklad:

4 z 654 architektúr obsahujúcich doménu Zinc finger, C4 type (Pfam)

56171 proteinov:

13525 proteinov:

3514 proteinov:

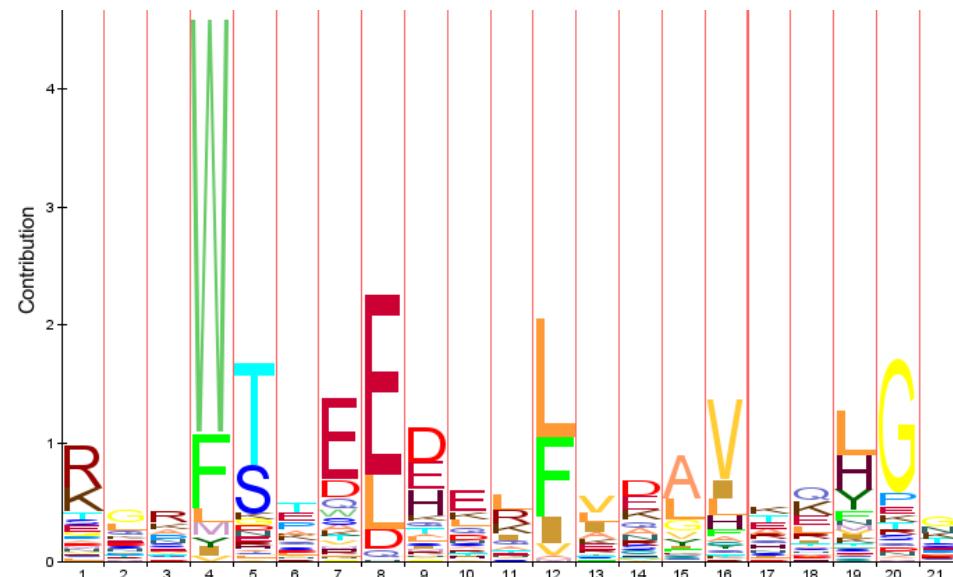
1574 proteinov:

Charakterizácia rodín proteínov

- Zarovnania medzi známymi prvkami rodiny a novým proteínom nemusia nájsť vzdialených členov
- Viacnásobné zarovnanie rodiny ukáže dôležité evolučne zachované pozície

MEEW SASEANL FEEALE KY GKDF
PDEWTVEDKVLFEQAFSFHGKT .
G T K W T A E E N K K F E N A L A F Y D K D T
S K N W S E D D L Q L L I K A V N L F P A G T
E K P W S N Q E T L L L L E A I E T Y G D D .
A R E W T D Q E T L L L L E G L E M H K D D .
K P E W S D K E I L L L L E A V M H Y G D D .
D D T W T A Q E L V L L S E G V E M Y S ...
K K N W S D Q E M L L L L E G I E M Y E ...
D E N W S K E D L Q K L L K G I Q E F G A D .
E D D W S Q A E Q K A F E T A L Q K Y P K G T
E E A W T Q S Q Q K L L E L A L Q Q Y P K G A
E D V W S A T E Q K T L E D A I K K H K S S D
A M S W T H E D E F E L L K A A H K F K M G .

Pravdepodobnostný profil rodiny

(profile, position specific score matrix PSSM)

- V zarovnaní spočítaj $e_i(x)$: frekvencia výskytu písmena x v stĺpci i
- Dostaneme model, ktorý generuje sekvenciu x_1, x_2, \dots, x_n s pravdepodobnosťou

$$e_1(x_1) \cdot e_2(x_2) \cdots e_n(x_n)$$

- Nulová hypotéza: sekvencia bola vygenerovaná náhodne, kde písmeno x má frekvenciu $q(x)$
- Skóre sekvencie x_1, \dots, x_n : logaritmus pomeru pravdepodobností v dvoch modeloch

$$\log \frac{e_1(x_1) \cdots e_n(x_n)}{q(x_1) \cdots q(x_n)}$$

(neskôr rozšírieme na súčet dielčích skóre pre aminokyseliny)

Hračkársky príklad PSSM

- Uvažujme len leucín L a alanín A
- Majme zarovnanie 10 sekvencií s počtami / frekvenciami $e_i(x)$ v tabuľke

	počty				frekvencie			
	1	2	3	4	1	2	3	4
A	2	6	9	1	0,2	0,6	0,9	0,1
L	8	4	1	9	0,8	0,4	0,1	0,9

- Nulová hypotéza $q(A) = 0,3, q(L) = 0,7$
- Pravdepodobnosť sekvencie LAAL
 - v profile $0,8 \cdot 0,6 \cdot 0,9 \cdot 0,9 = 0,3888$,
 - v nulovom modeli $0,7 \cdot 0,3 \cdot 0,3 \cdot 0,7 = 0,0441$
- Skóre LAAL: $\log_2(0,3888/0,0441) = 3,14$
Skóre LALA: $\log_2(0,0048/0,0441) = -3,20$

Pravdepodobnostný profil rodiny

- $e_i(x)$: frekvencia výskytu písmena x v stĺpci i zarovnania rodiny
- $q(x)$: frekvencia výskytu písmena x v nulovom modeli
- $s_i(x) = \log \frac{e_i(x)}{q(x)}$ skóre písmena x v stĺpci i zarovnania rodiny
- Skóre sekvencie x_1, \dots, x_n :
logaritmus pomeru pravdepodobností v dvoch modeloch

$$\begin{aligned} & \log \frac{e_1(x_1) \cdot \dots \cdot e_n(x_n)}{q(x_1) \cdot \dots \cdot q(x_n)} \\ &= \log \left(\frac{e_1(x_1)}{q(x_1)} \cdot \dots \cdot \frac{e_n(x_n)}{q(x_n)} \right) \\ &= \log \frac{e_1(x_1)}{q(x_1)} + \dots + \log \frac{e_n(x_n)}{q(x_n)} \\ &= s_1(x_1) + \dots + s_n(x_n) \end{aligned}$$

Hračkársky príklad PSSM

- Majme zarovananie 10 sekvencií s počtami / frekvenciami $e_i(x)$ v tabuľke

	počty				frekvencie			
	1	2	3	4	1	2	3	4
A	2	6	9	1	0,2	0,6	0,9	0,1
L	8	4	1	9	0,8	0,4	0,1	0,9

- Nulová hypotéza $q(A) = 0,3, q(L) = 0,7$
- Skóre alanínu v prvom stĺpci $s_1(A) = \log_2(0,2/0,3) = -0,58$
skóre leucínu v prvom stĺpci $s_1(L) = \log_2(0,8/0,7) = 0,19$
- Dostávame tabuľku skór

	1	2	3	4
A	-0,58	1,00	1,58	-1,58
L	0,19	-0,81	-2,81	0,36

- Skóre LAAL je $0,19 + 1 + 1,58 + 0,36 = 3,13$
Skóre LALA je $0,19 + 1 - 2,81 - 1,58 = -3,2$

Pseudocounts

Ak na niektornej pozícii určitá amino kyselina nebola pozorovaná, mala by v modeli pravdepodobnosť 0

	1	2	3	4
A	2	6	9	0
L	8	4	1	10

Aby sme sa vyhli tomuto problému, pridáme ku každému políčku najskôr nejakú malú hodnotu, **pseudocount**, napr. 0,5:

	1	2	3	4
A	2,5	6,5	9,5	0,5
L	8,5	4,5	1,5	10,5

Potom postupujeme ako predtým

Problém: ako vyriešiť inzercie a delécie?

Ako inzercie a delécie?

Profil môžeme zarovnať k sekvencii dynamickým programovaním
ako pre globálne alebo lokálne zarovnanie

Namiesto skóre zhody a nezhody použijeme čísla z profilu

Pridáme fixné penalty za medzery

Niektoré pozície však majú medzier viac, to nevieme zachytiť

0	1	2	3	4
A	-0,58	1,00	1,58	-1,58
L	0,19	-0,81	-2,81	0,36

0

1 A

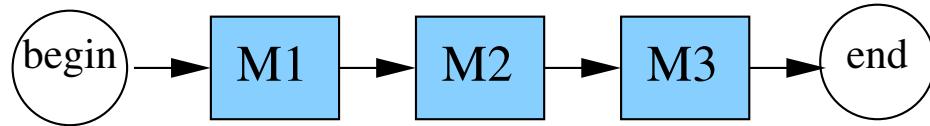
2 L

3 L

Profilové HMM

Rozšírime profil o inzercie a delécie

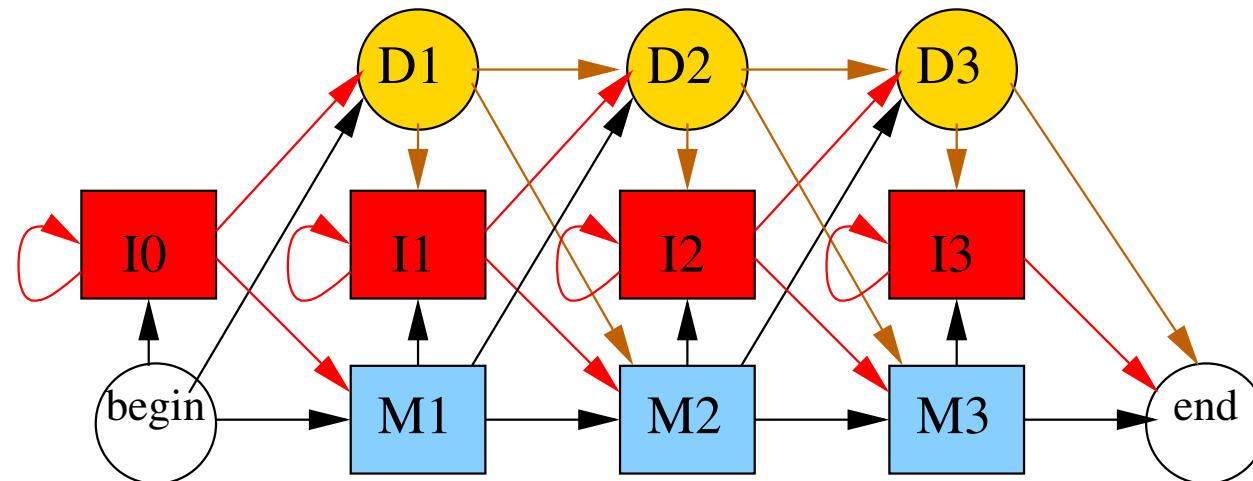
PSSM profil ako HMM:

Profilové HMM: match state, insert state, delete state

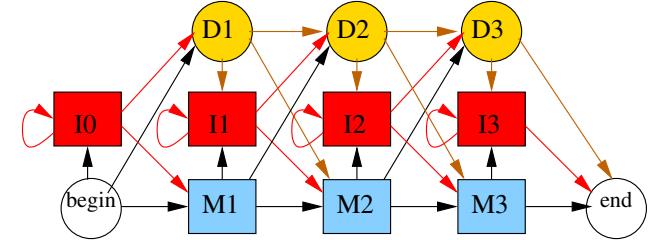
krúžky sú tiché stavy, nič negenerujú

začíname vždy v begin, končíme v end

Konštrukcia profilového HMM

- Začneme z viacnásobného zarovnania
- Stĺpcom s málo medzerami priradíme match stav, ostatné budú v insert stavoch
- V každom stĺpci zrátame $E_i(a)$: počet výskytov a
- Pravdepodobnosť emisie $e_i(a) = \frac{E_i(a)}{\sum_b E_i(b)}$
- Pridáme “pseudocounts”, aby sme nemali nulové položky
$$e_i(a) = \frac{E_i(a)+c}{\sum_b (E_i(b)+c)}$$
- Pravdepodobnosti prechodu nastavíme podľa medzier v zarovnaní
- Veľmi podobné sekvencie môžeme použiť s menšou váhou

Použitie profilov a profilových HMM

Odkiaľ vziať profily/profilové HMM?

- Databáza Pfam: rodiny domén reprezentované ako profilové HMM
- PSI-Blast: PSSM iteratívne zo skupiny podobných proteínov
- PSSM sa používajú aj na reprezentáciu motívov v DNA
(napr. väzobné miesta transkripčných faktorov)

Nájdi výskytu profilu v proteínovej sekvencii

- Podobné problému lokálneho zarovnania
- PSSM profily: dynamické programovanie, penalta za medzery
- Profilové HMM: Viterbiho alebo dopredný algoritmus (mierne modifikovaný)

Výsledné skóre alebo pravdepodobnosť sa použije na rozhodnutie, či proteín patrí do rodiny

Štruktúra proteínov, zhrnutie

(protein structure prediction, protein folding)

Vstup: sekvencia proteínu X

Výstup: 3D pozície atómov alebo aminokyselín

- (1) Ab initio metódy
- (2) Metódy založené na homológií
- (3) Metódy založené na hlbokých neurónových sietiach

Praktické prístupy k určovaniu štruktúry proteínu X

- Pozrieme do PDB, či má X známu štruktúru
- V databázach môžeme nájsť aj štruktúru pre X od AlphaFold
- Môžeme spustiť AlphaFold na X
- Môžeme hľadať homológy X so známou štruktúrou
resp. domény v X pomocou profilov

Využitie proteínových štruktúr

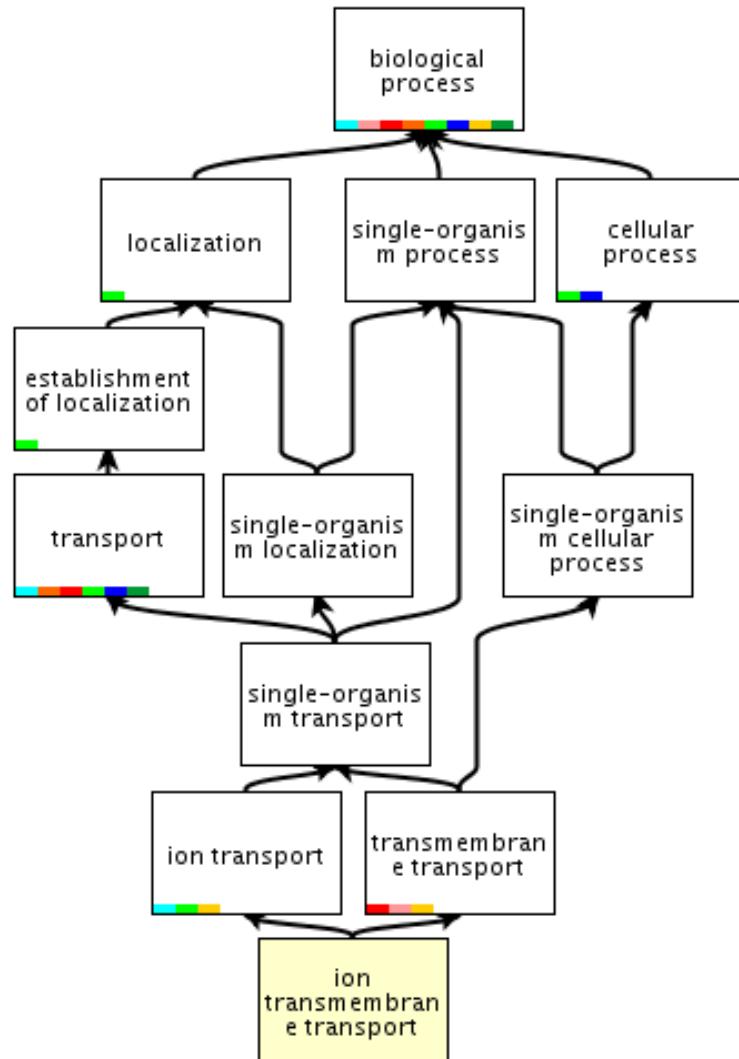
- Presnejšie definovanie domén v databázach ako Pfam
- Skúmanie efektu mutácií na štruktúru / funkciu
- Modelovanie interakcií medzi proteínmi, proteínových komplexov
- Objavovanie nových liečiv, ktoré sa budú viazať na určitý proteín
- Dizajn umelých proteínov s vhodnými vlastnosťami

Funkcia proteínu

- Pre niektoré proteíny určená laboratórne
- Na ďalšie proteíny prenášame bioinformaticky pomocou podobnosti sekvencie, prítomnosti domén, polohy v genóme a ďalších dát
- Swissprot/Uniprot zhromažďuje údaje o funkcii proteínov
- Klasifikácia proteínov pomocou Gene ontology (GO)
Príklad pojmu v GO:
Accession: GO:0034220
Name: ion transmembrane transport
Ontology: biological_process
Definition: A process in which an ion is transported from one side of a membrane to the other by means of some agent such as a transporter or pore.
Comment: Note that this term is not intended for use in annotating lateral movement within membranes.
- Príklad použitia: nadreprezentácia určitej funkcie medzi génmi s pozitívnym výberom alebo zmenenou expresiou

Gene ontology (GO)

Hierarchická štruktúra pojmov:

Učenie s učiteľom

Príklad úlohy:

pre každú amino kyselinu vo vstupnej sekvencii proteínu určte jednu z 8 známych sekundárnych štruktúr

α -helix, 3-helix, π -helix, β -strand, β -bridge, β -turn, bend, random coil

Čo by sme potrebovali od zadávateľa a čo by sme museli urobiť, aby sme takúto úlohu vyriešili strojovým učením?

Učenie s učiteľom

Príklad úlohy:

pre každú amino kyselinu vo vstupnej sekvencii proteínu určte jednu z 8 známych sekundárnych štruktúr

α -helix, 3-helix, π -helix, β -strand, β -bridge, β -turn, bend, random coil

Potrebujeme dostať:

dáta, t.j. príklady proteínov so známou správnou odpoveďou

Potrebujeme spraviť: (trochu zjednodušené)

- rozdeliť dáta na trénovacie a testovacie
- vybrať konkrétny typ modelu strojového učenia, napr. typ neurónovej siete
- zapísat' vstup ako postupnosť čísel pevnej dĺžky
- spustiť trénovací algoritmus na trénovacích dátach
 - aby sa naučil parametre, ktoré dobre fungujú
- vyhodnotiť úspešnosť modelu na testovacích dátach

Problém 1

Zapísat' vstup ako postupnosť čísel pevnej dĺžky

Príklad riešenia: zoberieme okno sekvencie určitej dĺžky, napr. 100 aminokyselín

Každú aminokyselinu zapíšeme ako 20 núl/jedničiek

One-hot encoding: 19 núl a 1 jednotka, ktorej poloha určuje o ktorú kyselinu ide

Pomerne dlhý a málo informatívny zápis

Problém 2

Vybrať konkrétny typ modelu strojového učenia, napr. typ neurónovej siete

Zložitejšie modely často majú lepšie výsledky, ale potrebujú viac trénovacích dát

Trénovacie dáta so známou odpoveďou je často ťažké získať

Vyriešenie obidvoch problémov: proteínové jazykové modely

Podobné na veľké jazykové modely prirodzeného jazyka, ako ChatGPT

Máme sice málo trénovacích dát so známou odpoveďou na konkrétnu otázku, ale celkovo máme veľa známych proteínov

Jazykový model je veľká neurónová sieť, ktorá sa na všetkých známych proteínoch učí riešiť umelú úlohu:

Na vstupe zmažeme niektoré aminokyseliny v proteíne a má uhádnuť, aké boli

Použijeme veľa dát a veľkú výpočtovú kapacitu na trénovanie

Ako medzivýsledok má táto sieť zakódovanie každej aminokyseliny vo vstupnej sekvencie pomocou postupnosti čísel (**vnorenie, embedding**)

Toto vnorenie závisí aj od ostatných aminokyselín na vstupe

Vyjadruje vzory, ktoré sa sieť naučila zo všetkých proteínov

Využitie proteínového jazykového modelu na iné úlohy

Spustíme natrénovaný jazykový model

Dá nám vnorenie každej aminokyseliny

Tieto vnorenia použijeme ako vstup pre jednoduchší model (malú sieť, logistickú regresiu a pod.) ktorý trénujeme na našich menších dátach

Príklad proteínového jazykového modelu: ESM-2, Rives et al. 2020

Jazykový model natrénovaný na 250 miliónoch proteínov

Použitie vnorenia na určenie sekundárnej štruktúry:

Jednoduchý model (logistická regresia):

Profil podobných sekvencií 47.9% presnosť

Vnorenie jazykového modelu 71.1% presnosť

Zložitý model (hlboká neurónová siet), iné dátu:

Profil podobných sekvencií 71.2% presnosť

Vnorenie jazykového modelu 71.6% presnosť

Vnorenie veľmi pomôže jednoduchému modelu

zložitému modelu nahradí dátu z príbuzných proteínov (profil)

lebo jazykový model dostane pri použití len jeden proteín